

Úmluva CITES padesátiletá. O tom, co bylo, je a bude

Jan Plesník, Ondřej Klouček, Silvie Ucová, Pavla Říhová a Jan Kučera

If there are no customers, there will be no illegal wildlife trade.

Jane Goodallová v rozhovoru s Lauren Kearneyovou (2016)

Pět desetiletí existence s sebou přináší vhodnou příležitost k zamyšlení nad dosavadním i dalším působením oslavence. Proto si u příležitosti půlstoletého jubilea Úmluvy o mezinárodním obchodu s ohroženými druhy planě rostoucích rostlin a volně žijících

živočichů (CITES) nejen připomeneme vznik a poslání uvedené významné normy mezinárodního práva, ale pokusíme se, byť s jistou dávkou subjektivity, také vyhodnotit její naplňování v České republice a ve světě.

V České republice v roce 2023 chovatelé vlastní 571 velkých šelem, z toho 141 žije v licencovaných zoologických zahradách a plných 430 jedinců je drženo privátně: soukromníci chovají mj. 166 lvů (*Panthera leo*). Foto Jan Plesník

V České republice působila organizovaná skupina zabývající se zabíjením tygrů a výrobou a distribucí produktů z uvedených velkých koček, jako jsou vývary či tygří víno apod. Řetězec zahrnoval jak chovatele tygrů, tak zprostředkovatele, zpracovatele/preparátora a vietnamského překupníka s navazující klientelou. Jednalo se o vůbec první případ rozkrutí obdobného obchodu v Evropě. Foto Policie ČR

Nezačínalo se z nuly

Prudký rozmach lidské civilizace po 2. světové válce, plným právem označovaný jako Velké zrychlení, nevyvolal jen bezprecedentní nárůst světového hospodářství. Promítl se i do stále sílícího tlaku člověka na životní prostředí, takže se už v 60. letech 20. století v různých částech planety objevovaly jednoznačné důkazy o jeho nezanedbatelném poškozování a ničení. Začalo být zřejmé, že zmiňovaný proces představuje skutečně celosvětový problém se všemi jeho nepříznivými důsledky.

Odpovědí na nepříliš povzbudivý trend se kromě vzednutí občanské společnosti zejména v USA, západní Evropě a Japonsku stala snaha vlád sjednat o určitém aspektu globální krize životního prostředí mezinárodní mnohostrannou úmluvu, tedy právně závaznou normu. Největší deklarační, výzvy a petice nebo i legislativa jednotlivých zemí již prostě na řešení těžkostí způsobených pokračujícím necitlivým vztahem lidí k prostředí evidentně přestávaly stačit.

Evropská unie jako celek se stala smluvní stranou CITES v červenci 2015. Společná stanoviska EU k této problematice připravuje podskupina CITES Pracovní skupiny Rady EU pro mezinárodní otázky životního prostředí. Záběr zachycuje její jednání během předsednictví ČR v Radě EU v Bruselu v říjnu 2022. Foto Jan Plesník

Začátkem 70. let 20. století vykrystalizovala tři témata, na něž se mohly konvence s globální působností zaměřit. Kromě neohroženějších ekosystémů, tedy mokřadů, a naléhavé nutnosti zachovat špičkové ukázky přírodního a kulturního dědictví celého lidstva se pozornost oprávněně soustředila na mezinárodní obchod s flórou a faunou a výrobky z nich. Ke sjednání takové dohody vyzvali delegáti 8. generálního shromáždění Mezinárodní unie ochrany přírody (IUCN) v keňském Nairobi již v roce 1963. O šest let později, kdy se nejvýznamnější mezinárodní nevládní ochranná organizace sdružující i vlády a jejich instituce sešla v indickém Dillí, byl účastníkům předložen jak návrh textu úmluvy, tak předběžný seznam taxonů, kterých by se měla týkat: vycházel z tehdejší úplné novinky – Červené knihy ohrožených druhů (Fisher *et al.* 1969).

Zbývalo „jen“ přenést snahu dojednat novou normu mezinárodního práva na mezivládní úrovni. Stalo se tak v červnu 1972, kdy ve Stockholmu proběhla dlouho očekávaná Konference OSN o životním prostředí člověka. Na vůbec první akci tohoto druhu byla přijata rezoluce žádající sjednání úmluvy. Uvedený požadavek se podařilo uvést v život 12. února až 3. března 1973, kdy se po vyčerpávajících vyjed-

Proč se CITES týká i výrobků

Výrobky z flóry a fauny, na něž se vztahuje CITES, zahrnují kupř. rozmanité produkty z korálů, kůže, kožešin, slonoviny, želvoviny, vzácných druhů tropického dřeva, ale i trofeje, suvenýry, vyhledávané delikatesy a stále častěji také přípravky tradičního, nejčastěji jihoasijského lékařství.

Že nejde o nepochopitelný výstřelek, dokládá nejlépe skutečnost, že obchod se živými jedinci tvořil jen 14 % všech případů odhaleného kšeftování na černém trhu, většina případů právě na výrobky (CITES 2022).

náváních přece jen podařilo najít přijatelnou shodu a 80 zemí se v Pentagonu, známém sídle Ministerstva obrany USA, dohodlo na znění CITES. Právě z tohoto důvodu se 3. března slaví z rozhodnutí Valného shromáždění OSN od roku 2014 jako Světový den planě rostoucích rostlin a volně žijících živočichů (*World Wildlife Day*). Často uváděný a již zakořeněný překlad Světový den divočiny je nejen věcně chybný, ale popírá samotný smysl svátku (Plesník 2019).

V současnosti je vyhynutím ohrožena téměř třetina druhů kaktusovitých (*Cactaceae*). Spolu s vzácnými druhy orchidejí a některými masožravkami patří v globálním měřítku k nejčastěji pašovaným rostlinám, a tento černý trh se nadále zvětšuje. Foto Jan Plesník

Není žádným tajemstvím, že za sjednáním CITES stály kromě IUCN Spojené státy. V USA se v té době připravoval přelomový zákon o ohrožených druzích (ESA), který měl významně regulovat dovoz a vývoz ohrožených druhů, které se ve Spojených státech nevyskytují, ale kterým hrozí nebezpečí vyhubení nebo vyhynutí. Američtí zákonodárci důsledně trvali na tom, aby se stejná regulace týkala také dalších zemí a aby tak nebyli znevýhodněni občané USA (Plesník 2022). Proto se závěrečný finiš s CITES uskutečnil v hlavním městě USA, kam ale zástupci některých vlád na protest proti vietnamské válce nepřišli.

CITES vstoupila v platnost 1. července 1975, kdy se jeho smluvními stranami stalo prvních deset členských států OSN (Sand 1997, Oldfield 2002, Wijnstekers 2011).

Z černé ovce výkladní skříní

Již v době sjednání CITES patřilo Československo díky mimořádnému rozmachu chovatelství a pěstitelství v této oblasti k světovým velmocem. Navíc řada občanů si zejména ze zahraničních služebních cest přivážela na přilepšenou živé jedince: za všechny jmenujme alespoň známé papoušky amazoňany kubánské (*Amazona leucocephala*) nebo nejružnější vietnamské plazy.

I když se tehdejší Ministerstvo kultury ČSR, kam v té době spadala ochrana přírody, snažilo, aby se Československo stalo signatářem CITES, neuspělo. Přesto vydávalo v souladu s článkem X úmluvy povolení k vývozu a dovozu taxonů, na něž se CITES vztahovala. Při obchodu se státy, které nejsou signatáři CITES, vyžadují smluvní strany úmluvy, aby obchodníci měli důvěryhodná povolení nebo potvrzení, vydaná za podmínek obdobných CITES a vystavená kompetentními orgány nečlenských zemí. Odborná stanoviska připravoval do roku 1990 Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, později nově ustavený Český ústav ochrany přírody: uvedené počínání kontroloval sekretariát CITES.

Na konci roku 1991 byl vládě ČSFR předložen pečlivě připravený návrh na přistoupení k úmluvě. Protože ale chyběla národní legislativa bezprostředně řešící zmiňovanou problematiku, nesouhlasilo s ním federální Ministerstvo zahraničních věcí. Nakonec bylo stanovisko MZV přehlasováno a federální vláda uložila ministru zahraničních věcí zajistit přístup ČSFR k CITES a vládám ČR a SR úmluvu realizovat. Tehdejší Československo se následně 28. května 1992 zařadilo mezi smluvní strany CITES, a to jako 114. země v pořadí. Po rozdělení federace bylo v dubnu 1993 oznámeno, že se Česká republika jako následnický stát ČSFR stala s platností od 1. ledna 1993 119. smluvní stranou CITES.

Eufemisticky řečeno, turbulentní 90. léta nepředstavila ČR z pohledu mezinárodního obchodu s planě rostoucími rostlinami a volně žijícími živočichy a výrobky z nich zrovna v nejlepším světle, spíše naopak. Případy porušování mezinárodních pravidel často již zprofesionalizovanými chovateli, pěstiteli a pašeráky (pokud nešlo o tytéž osoby) nebyly žádnou vzácností a poškozovaly renomé státu. Ze zemí bývalého Sovětského svazu směřovali přes Československo, resp. ČR dravci (*Accipitriformes*) a sokolí (*Falconiformes*), doplňovaní vykrádáním jejich hnízd na našem území, a také suchozemské želvy. Jistá firma se pokusila reexportovat 2 200 kůží vlka obecného (*Canis lupus*) původem z Mongolska do USA. Činili se i chovatelé papoušků a kaktusářů a pro mnohé občany se zálibou v chovu a obchodování s plazy byly již tradičně navštěvovaný Balkánský poloostrov a bývalá sovětská Střední Asie příliš obvyčejné (Kučera & Le Duc 1992).

Na rozdíl od jiných mnohostranných mezinárodních úmluv zaměřených na péči o biologickou rozmanitost má CITES po ruce poměrně účinné mechanismy, jak na smluvních stranách vymáhat plnění závazků, k nimž se samy dobrovolně přihlásily. Pokud smluvní strana neustaví výkonný a vědecký orgán a nemá příslušnou legislativu, stanovující tresty za její porušení a umožňující zabavení příslušných jedinců nebo výrobků, mohou po několika neúspěšných urgencích sekretariátem CITES ostatní smluvní strany pozastavit obchodování s provinilou zemí. Právě toto opatření bezprostředně hrozilo České republice. A tak se jako mávnutím kouzelné hůlky Harryho Pottera stali z nechvalně proslulých pěstitelů a chovatelů stěžujících si tehdejšími politickým špičkám, že CITES věrolomně omezuje působení neviditelné ruky trhu, horliví zastánci okamžitého přijetí dlouho odkládané právní normy. Zákon č. 16/1997 Sb., o podmínkách dovozu a vývozu ohrožených druhů volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin a dalších opatřeních k ochraně těchto druhů a o změně a doplnění zákona České národní rady č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny začal skutečně 1. dubna 1997 platit a po přijetí ČR do Evropské unie jej 1. května 2004 nahradil zákon č. 100/2004 Sb., o obchodování s ohroženými druhy.

S přijetím zákona se naplňování CITES v ČR výrazně zlepšilo. Příslušné národní orgány (výkonný, vědecký a kontrolní) začaly v rámci svých kompetencí fungovat, přičemž od samého počátku plnily závazky vyplývající

Různé populace známého krokodýla nilského (*Crocodylus niloticus*) jsou zařazeny do přílohy CITES I nebo II: uvedená klasifikace se vztahuje i na populace na základě molekulárně-genetických rozborů nověji hodnocené jako samostatný druh krokodýl západoafrický (*Crocodylus suchus*). Foto Jan Plesník

Návrh na zařazení kozorožce kavkazského (*Capra caucasica*) do přílohy II CITES iniciovala Česká republika, konkrétně AOPK ČR a Zoologická zahrada Olomouc, a předkládala jej Evropská unie spolu s Gruzii. Nápadný sudokopytník patří mezi oblíbená trofejová zvířata. Foto Jan Plesník

z úmluvy doopravdy, nikoli naoko, jak bývá občas zvykem. Oprávněný důraz byl kladen i na informování, výchovu a vzdělávání jak nejširší veřejnosti, tak cílových skupin s cílem získat jejich podporu a omezit poptávku. Přitom Česká republika si své postavení jako vskutku pěstitelská a chovatelská velmoc ještě upevnila, a to i přes omezení vyvolaná syndemií nemoci covid-19: patříme kupř. mezi tři největší vývozce drobných papoušků na světě (Plesník *et al.* 2022). Počet vydaných povolení týkajících se mezinárodního obchodování s flórou a faunou a výrobky z nich by odpovídal v evropském průměru mnohem lidnatější zemi. Aniž bychom trpěli nutkavou potřebou sebechvály, můžeme konstatovat, že implementace CITES v ČR je

považována v řadě ohledů za ukázkovou a opakovaně se jí dostalo mezinárodního uznání. V roce 2010 udělil generální sekretář CITES v Ženevě vyznamenání Generálnímu ředitelství cel České republiky a České inspekci životního prostředí za jejich příkladné úsilí v boji proti nezákonnému obchodování s papoušky v rámci Operace Lora: ČR se stala první evropskou zemí, která toto ocenění získala.

Zrcadlo do budoucnosti

Nadměrné využívání představuje hlavní příčinu úbytku mořských organismů a druhou nejvýznamnější hnací sílu, hned po rozpadu, poškozování a ztrátě přírodního prostředí, vymírání

(extinkce) suchozemských druhů (IPBES 2019). Koneckonců právě omezení uvedené nepříznivé skutečnosti se stalo jedním z cílů Kchunmingsko-montrealského globálního rámce pro biologickou rozmanitost (Miko & Plesník 2022, UNEP 2022).

V současnosti CITES chrání proti nadměrnému využívání prostřednictvím mezinárodního obchodu, umocněnému dostupností internetu, více než 40 000 rostlinných a živočišných druhů. Úmluva i přes nedávný rozmach pytláctví významně omezila úbytek slonů afrických (*Loxodonta africana*): ostatně, stylizovaný slon se dostal i do jejího loga (viz str. 44). Pomohla také kočkovitým šelmám loveným pro skvrnitou

Živí savci bývají pro jednoznačnou identifikaci jedinců označováni nepozměnitelnými mikročipovými transpondéry – čipy. Na snímku v lidské péči často chováni a obchodováni madagaskarští lemuři kata (*Lemur catta*). Foto Jan Plesník

I když neustálý hlad po klech poněkud utlumily obě světové války, na konci 80. let 20. století zůstala z původního počtu slonů afrických (*Loxodonta africana*) pouhá desetina. Na Nový rok 1990 proto vstoupil v rámci CITES v platnost celosvětový zákaz obchodování se slonovinou. Na začátku nového tisíciletí se ale vzdemula mohutná vlna ilegálního lovu zmiňovaných savců. Foto Jan Plesník

Kontrola povinného značení – uzavřeného celistvého kroužku vhodné velikosti – u papouška rodu Amazona.
Foto archiv vědeckého orgánu CITES

Nápadný papoušek ara kobaltový (*Anodorhynchus leari*) byl ještě v polovině 20. století považován za v přírodě vyhubeného, protože jej nikdo nepozoroval ve volnosti více než 100 let. Do pražské zoo se poprvé dostal v roce 2010 poté, co byli pašerákům zabaveni tři jedinci. Foto Jan Plesník

kožešinu i kdysi ve volné přírodě masově zabíjeným krokodýlům (Crocodylia) a podpořila četná ochranná opatření pro mnohé druhy, od palisandru (*Dalbergia* spp.) a bubingy (*Guibourtia* spp.) poskytujících cenné tvrdé dřevo přes kaktusovité (Cactaceae) po suchozemské a mořské želvy a sumyše (Holothuroidea). Bez ní bychom nosorožce znali již jen z muzejních exponátů a obrazových záznamů. Na druhou stranu zařazení taxonů do příslušných příloh se obvykle děje teprve tehdy, jestliže čelí prudkému úbytku: preventivní role úmluvy tak není zcela naplňována (Frank & Wilcove 2019).

Cílem úmluvy není a ani nemůže být úplný zákaz mezinárodního obchodu, ale jeho rozumná a smysluplná regulace. Vždyť na planě rostoucích rostlinách a volně žijících živočiších jako zdroji příjmu a potravy závisí celá pětina lidstva (IPBES 2022). Proto se od vstupu CITES v platnost v ní neustále střetávají dvě koncepce, striktní ochrana bez výjimky nebo udržitelné využívání zdrojů za kontrolovaných podmínek. Vysoce ceněné komodity, jako je slonovina nebo nosorožčí rohy, financují nezřídkou nejen organizovaný zločin, ale i některé teroristické skupiny. Ilegální obchodování s živou přírodou a jejími produkty se totiž řadí mezi pět nejvýnos-

nějších nepovolených obchodních činností a podle některých názorů představuje třetí nejziskovější z nich, hned po obchodu se zbraněmi a narkotiky, přičemž zisk se v řadě dodavatelů jedinců z volné přírody → místní překupník → prodejce v koncové zemi v každém článku zvýší o jeden řád (Nellemann *et al.* 2016., van Uhm 2016, Esmail *et al.* 2020).

Čísla hovoří víc než výmluvně: objem mezinárodního obchodu s flórou a faunou se od roku 1975, kdy začala platit CITES, zdesetinásobil (IPBES 2019). Syndemie nemoci covid-19 vyvolala široké spektrum názorů týkajících se obchodování s planě rostoucími rostlinami a volně žijícími živočichy a produkty z nich jako možného zdroje patogenů způsobujících zoonózy, nemoci pocházející ze živočichů a přenesené na člověka. Objevily se proto veřejně prezentované návrhy nejen jakýkoli mezinárodní, ale i vnitrostátní obchod s uvedenými komoditami zcela zakázat (BFF 2020, EFA 2020, WAP 2020, Gruetzner 2021). Zavedení a vymáhání přísných veterinárních a hygienických norem do celého řetězce volně žijících živočichů → spotřebitel, samozřejmě za předpokladu, že je legální, využívání náhradních zdrojů živočišných bílkovin pro venkovské obyvatelstvo a osvětové kampaně mohou být účinnější (IPBES 2020,

Montgomery & Macdonald 2020, Pagani-Núñez 2020, Plesník *et al.* 2020).

Česká republika zůstává nejen díky své geografické a geopolitické poloze v obchodování s rostlinnými a živočišnými druhy významnou cílovou i tranzitní zemí a patří do první desítky cílových zemí, do nichž směřoval odhalený kontraband (CITES 2022).

Poslání CITES, tedy záchrana druhů planě rostoucích rostlin a volně žijících živočichů před jejich nadměrným využíváním mezinárodním obchodem, se v současném světě stává hned z několika důvodů ještě naléhavějším. Přispět k tomuto cíli může, a to nikoli nevýznamně, i Česká republika. ■

Poděkování

Dovolujeme si na tomto místě upřímně poděkovat všem, kdo jakkoli podpořili a podporují rozumné naplňování CITES v České republice.

Seznam literatury najdete na www.casopis.ochranaprirody.cz